

УДК 007 : 304 : 070 : 821. 161.2 – 92

ОСБЛИВОСТІ ЄВРЕЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПСИХОТИПУ (ЗА ПУБЛІЦИСТИКОЮ ІВАНА ФРАНКА)

Галина Яценко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна,
e-mail: jacenko-galyna@i.ua*

У статті проаналізовано компоненти єврейського національного психотипу крізь призму публіцистики Івана Франка. Розглянуто та виокремлено як негативні, так і позитивні риси ментальності євреїв на рівні їхнього національного характеру, національної свідомості й етнічного підсвідомого.

Ключові слова: Іван Франко, публіцистика, євреї, національна свідомість, національний психотип.

Публіцистика Івана Франка – це національна візія складних економічно-політичних, культурно-історичних, ментальних проблем українського народу. Перше місце у цій взаємоповязаній тріаді Іван Франко відводив все-таки розвитку національної свідомості, бо ані економічний, ані культурний розвиток суспільства не можливий без національного самоусвідомлення та адекватного співіснування з іншими народами. Мабуть, тому публіцист й проаналізував не лише український психотип як ментальну основу націотворення та продемонстрував найкращий взірць національної самокритики, а й психотипи національностей, які проживали поруч. Іван Франко виокремив негативні риси ментальностей росіян, поляків, євреїв на рівні їхнього національного характеру, національної свідомості й етнічного підсвідомого з метою творення їхнього конструктивного діалогу з українцями. Виокремлення чужого національного психотипу дозволяло також визначити свою національну свідомість доведенням від супротивного. «...Члени соціальної групи схильні також визначати свою національну тотожність або національну свідомість у негативний спосіб: відмежовуватися від сусідів чи порівнювати себе з ними. У конфронтації з чужим – іншою мовою чи релігією, іншими звичаями, іншою політичною системою – вони можуть усвідомлювати свої власні тісні зв'язки, свою спільність, на основі якої їм легше спілкуватися одне з одним, ніж із тим «чужим» [1, с. 279], – вважає професор Кельнського університету Пітер Альтер.

Аналіз національного психотипу євреїв мав два першопоштовхи: по-перше, євреї становили значну частину населення Галичини, по-друге, вони мали величезний вплив на її суспільно-економічне становище.

Питання національної ментальності в публіцистиці Івана Франка частково досліджували: О. Забужко у праці «Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період», Б. Червак «Наперед українці» (до національної ідеї Франка), В. Мазепа «Історіософські ідеї Івана Франка», Т. Панько «Мова і нація в естетичній концепції Івана Франка», І. Драч «Іван Франко і ми. Кілька суб'єктивних вражень під кінець століття», М. Жулинський «Він знав «Як много

важить слово...»», Т. Гундорова «Франко не (і) каменярь». Варто виокремити наукову розвідку Я. Грицака «Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)», у якій автор присвятив окремий розділ взаєминам Івана Франка з представниками єврейського народу. Щоправда, хронологічні обмеження не дозволили авторові використати весь арсенал статей публіциста, присвячених українсько-єврейським відносинам, до того ж дослідник не ставив собі за мету робити акцент на особливостях єврейського національного характеру, а сфокусував свою увагу на комунікативній складовій моделі Іван Франко – євреї.

Наша мета: виокремити та проаналізувати єврейський національний психотип крізь призму публіцистики Івана Франка.

Завдання: комплексно розглянути єврейську національну ментальність («психічний склад нації-етносу» [6, с. 22]) як повсякденну систему цінностей та ідейних орієнтацій, що відображає національний характер (сприйняття світу етносом), етнічну свідомість (присутність етнічних архетипів у мисленні та поведінці), національну ідею (формування культурних та національних ідеалів), національні психологічні «комплекси», національну ідентичність за Іваном Франком.

Національний психотип, який аналізував Іван Франко, розкладемо на три константи, ґрунтуючись на дослідженнях В. Чигринова та І. Поліщука [6]:

Національна ментальність (психічний склад нації-етносу) [6, с. 22].			
Національний характер	Національна свідомість		Національне (етнічне) підсвідоме
Сукупність найбільш сталих особливостей сприймання навколишнього світу та форм реагування на нього. Емоції, почуття, швидкість та інтенсивність реагування на аналогічні події – національний темперамент.	Повсякденна	Ідейно-теоретична	Психічні явища – наслідки досвіду філогенетичного розвитку етносу, які передаються у спадок. Виявляються в архетипах – етнічних, апріорних схемах поведінки, способах сприймання та реагування на події – стереотипна традиційна (за М. Вебером) поведінка.
	Повсякденні потреби, інтереси – масові настрої. Система цінностей і настанов – стереотипні уявлення, норми, взірці поведінки, звичаї, традиції	Національно-ідеологічна орієнтація	

Найповнішою енциклопедією єврейського національного психотипу, мабуть, є стаття Івана Франка «Семітизм і антисемітизм у Галичині». «Із культурно-історичного й народньо-психологічного боку галицьке жидівство – це такий дивний витвір, що його цілком не може зрозуміти ні людина, що стоїть ізбоку, ні та, що знаходиться серед нього, бо кожному з них доводиться бачити іншу фізіономію й рівночасно рахуватися з іншими вартостями» [4, Ч. 117, с. 5–6] – описує специфіку єврейського національного характеру Іван Франко. У цій статті публіцист виступає в ролі третейського судді щодо питання гноблення єврейства в Австро-Угорській імперії, яке обговорювали автор брошури «Proba rozwiązania kwestji żydowskiej» Альфред Носсіґе та часописи «Kurjer Lwowski», «Przegląd Społeczny», «Echach». Зауважмо, що влучні характеристики європейського психотипу, яку запропонував А. Носсіґе («тип жидівський пересічно сильніший у боротьбі за існування, але морально стоїть нижче від

нежидівського, має більше бистроти та витривалості, але також більше зарозумілості, амбіції та безсовісности» [5, с. 117]), йому імпонують. Адже «зарозумілість», «амбіції» та «безсовісність» – це істинні характеристики етнічного підсвідомого, бо ж визначені зсередини представником народності. Домінування єврейства у суспільній боротьбі за виживання було однією з основ проблеми лихварства в Галичині, причини якої скурпульозно досліджував Іван Франко у низці своїх статей. Закцентуємо увагу на двох найдокладніших – «Лихварство» та «Лихварство в Галичині». Перша стаття – це абстрактний погляд на проблему в контексті аналізу брошури Леопольда Каро «Der Wucher, eine socialpolitische Studie», друга – аналітичне переосмислення цього соціального лиха на рідних теренах. Проблема єврейського лихварства Іван Франко розкриває поступенево. Він виокремлює різновиди лихварства, які досліджує Леопольд Каро: лихварство грошове, лихварство земельне, лихварство зернове, лихварство товарне, лихварство тваринницьке, а також додає ще два види лихварства: лихварство поміщицьке та лихварство банківське. Публіцист аналізує питання лихварства в міжнародному контексті, використовуючи дослідження Л. Каро, і робить висновок, що лихварство процвітає в багатьох країнах Європи: «В Англії скасовано обмеження процентної норми 1854 р., в Данії – 1855, в Іспанії – 1856, в Сардинії, Нідерландах і Норвегії – 1857, у промислових швейцарських кантонах – 1855, 1857, 1862, 1864, 1865, 1867, у Швеції – 1864, у Бельгії – 1865» [7, с. 1]. Проте учений погоджується зі своїм колегою, що Галичина – це класична країна лихварства. Світова проблема високих процентних ставок у Галичині комбінується з шахрайством, нахабством та інтригами євреїв, адже кредиторами галицьких селян, зазвичай, виступали євреї, рідше – багаті селяни. «Що ж до процентів інших приватних кредиторів, то вони бували різні, залежно від особи кредитора. Якщо це був селянин, то процент зазвичай бував нижчий і становив щонайбільше 24 проценти, у двох повітах – 30 процентів. Натомість євреї брали 50-150 процентів, в повітах Борівському, Бжеському і Жешувському – до 200 проц., в Рогатинському – до 400 проц., а в Скалатському – до 500» [8, с. 1], – цитує Іван Франко Леопольда Каро. До того ж закабальними були і умови кредитування, які Іван Франко ілюструє цілою плеядою фактів: по-перше, євреї-лихварі вимагали у заставу, зазвичай, селянські господарства, які до того ж не покривали нараховані відсотки, тож селяни ще мусили доплачувати до своїх господарств, по-друге, готівкову позичку інколи виплачували восени збіжжям за дуже низьку ціну, по-третє, термін сплати боргу лихварі призначали на період жнив, коли селянин залишався зовсім без засобів для існування, по-четверте, позичальники на один і той же борг виписували декілька різних векселів або кредитували товар за набагато вищою ціною. З проблемою лихварства тісно пов'язана проблема алкоголізму – шинкарі, зазвичай теж євреї, навмисне споювали людей, адже суд не брав до уваги шинкарських позовів на суму меншу вартості п'яти літер спиртного. Особливу увагу Іван Франко звернув на лихварство банківське, адже воно, як і кредитор-осібник, руйнувало соціально-економічне становище селян: «Підрахувавши розміри банкового спустошення у порівнянні з кількістю землі в Галичині та з загальною кількістю населення, д-р Каро доходить до висновку, що, очевидно (точних цифр немає), щонайменше кожний 20-й селянин – боржник цього банку» [8, с. 1]. Банки-позичальники безсумнівно теж знаходилися під протекторатом багатих євреїв.

Повернімося до статті Івана Франка «Семітизм і антисемітизм у Галичині». Негативну типологію єврейського національного характеру Іван Франко пом'якшує позитивними акцентами: вважає, що перевагу в боротьбі за існуван-

ня євреї мають завдяки своїй «племінній лучності». Він трохи іронізує, коли пише, що релігійно-суспільна організація євреїв превалює над людністю «так **відмінно зорганізованою** (виділення наше), як польська й руська» [5, с. 117]. Публіцистові імponує цей позитивний аспект психології євреїв, який ставить за приклад для українців та росіян, але лише в тому випадку, коли він існує в межах національної єдності, а не переходить у гегемонію над іншою національністю. Панівні позиції євреїв у економічній сфері і породили ту систему ціннісних орієнтацій, яка укорінюється навіть на підсвідомому рівні. «Такі факти як нечесна конкуренція індивідуальна, неперебиране в способах, аби лише вели до цілі, і скрите, але сильне ділане організацій, що лучать економічні інтереси з віросповідними, ті факти занадто відомі всім і зробили ся жерелом незадоволення нежидівської людности, а в разі дальшого їх зросту грозять необчисленими небезпеками для краю і для самих Жидів» [5, с. 118], – ці чинники єврейського національного характеру і спонукають дискутувати суспільність щодо єврейського питання. Зауважмо, що оцінка єврейства в публіцистиці Івана Франка не була тенденційною, адже він засуджував їхні панівні позиції в соціальній сфері і водночас визнавав національну безправність та розпорошеність. Іван Франко аналізує альтернативи вирішення єврейського національного питання, які пропонує польська преса, і робить такі висновки: національне самовизначення євреїв та заснування окремої держави – це внутрішня справа єврейського народу; асиміляція євреїв з іншими народами не можлива через різні етичні критерії оцінки перебування євреїв у чужорідному суспільстві, то ж часткова еміграція євреїв допоможе їхній національній консолідації.

Свою увагу Іван Франко звертає на національну рівноправність євреїв, яка мала б відіграти важливу роль також у вирішенні українського національного питання. «Так само під асиміляцією Жидів не розуміємо зіляння цілої їх маси з людністю для них чужоплеменною, бо ми переконані, що при таких чисельних відносинах, як у нас, се анї можливе, анї не було би корисне. Ассіміляція для нас, се по перед усього задача горожанського зрівняння на основі рівних прав і рівних обов'язків» [5, с. 129], – вважає він. Громадянські права – це не лише право на економічний, політичний та культурний розвиток, але й обов'язки перед державою: «Горожанином краю робить не давність оселеня, не земля, не капітал, а тільки почуте солідарности з народніми ідеалами та праця для їх здійсненя» [5, с. 130]. «Горожанське зрівняння» мало б насамперед відбутися на рівні національної свідомості єврейського народу, мусила б пройти ментальна еволюція. Відсутність ідентифікації євреїв з певною громадою зумовлена історично. Ще в історіографічній розвідці «Нові досліди над найдавнішою історією жидів» публіцист пише про постійні переселення народу, що вплинули на їхню національну свідомість. «Самолюбне засліплення», «всяке відпихання реформ», мабуть, стало наслідком замкнутості культури з метою її самозбереження, як і колабораціонізм та пристосуванство – ментальними архетипами, що виробилися впродовж тисячоліть. «Тому не диво, що по упаду польського державного організму євреї відразу перекидаються на сторону побідителів, у Пруссії та Австрії робляться німцями, не з волі урядів, але з власної охоти та для власного інтересу; а коли в Росії не робляться москалями – зрештою з виїмками Литви по р. 1863, – то тим не менше всяким способом стараються показати свою лояльність новому панові» [5, с. 128], – симптоми прагнення євреїв до економічної гегемонії.

Ще один важливий елемент, притаманний єврейському характеру, – перекручування фактів історичної правди, а також певний національний мазохізм –

експлуатація образу жертви в чужорідному суспільстві. «Галицькі Жиди доси не перестають жалувати ся на неповноту рівноправности, на їх упосліджуване, прим. у військовій або судовій службі, на недопущане їх до деяких суспільних функцій. Не думаю перечити, що справді воно так і що границі їх управ можна би розширити. Але другого боку Жиди забувають, що на многих полях суспільного життя вони займають упривілейоване становище супроти великої маси нежидівської людности, що користають із множества прав, властивих тільки їм самим, що їх конфесійно-економічна організація і подекуди навіть **сам склад їх ума** [підкреслення наше – Г. Я.] дозволяє їм навіть рівні права визискувати на свою користь, а обходити багато некорисних приписів законів, які цілим своїм тягаром падають на нежидівську людність» [5, с. 130], – констатує Іван Франко. Він пропонує модель конструювання нових взаємин євреїв, поляків та русинів на «...ґрунті науки, пізнання природи та критичного зрозуміння минувшини, а при тім у праці над спільними, чисто людськими задачами суспільними та політичними» [5, с. 128].

Важливими суспільними завданнями для українців та євреїв він вважав ідею відродження державності. Івана Франко написав рецензію на книгу Т. Герцля «Єврейська держава. Спроба сучасного розв'язання питання», у якій обґрунтовує право євреїв на національне самовизначення та на окрему політично-територіальну одиницю. Погляди Т. Герцля йому імпонували, про це свідчить також розмова українського та єврейського націєтворців, що відбулася у Відні в 1892 році. Іван Франко запитав, чи здійсненна ідея відбудови єврейської держави, яка дуже його зацікавила, бо є «начебто рідною сестрою нашої української ідеї відродження української держави». На що Т. Герцль відповів: «Чому би ні... Навіть найбагатродніша ідея буде здійснима, якщо тільки зможе збудити запал в найширших масах народу і висуне з лона захисників таких, що будуть готові на мучеництво... Мойсеї не народжуються кожен день, то правда; вони формуються під зовнішнім гнітом» [3, с. 334]. По довгій мовчанці, як засвідчував В. Щурат, Франко потиснув Герцлеві руку і сказав: «Тут признаю панові повну рацію» [3, с. 334]. Щоправда, перед обома державотворцями виникла одна і та ж проблема – готовність народу зрозуміти та підтримати високі ідеали. «...Його план надиханий вірою і гарячою любов'ю до свого народу, зокрема до тих пригноблених, упосліджених його мас» [3, с. 334], – характеризує ідеалістичні поривання Т. Герцля Іван Франко, але сумнівається, що знайдуться послідовники, які пожертвують економічною вигодою через евфемерні ідеї. Розв'язання національного питання можливе за умови виховання громадянських почуттів, а також часткової еміграції, що допомогла б євреям творити кадри майбутньої національної самостійності.

У статті «Семітизм і антисемітизм у Галичині» Іван Франко переважно зацентрував на негативних аспектах психології євреїв з метою виправлення ментальних хиб через відсторонене сприйняття самих себе. Не можемо говорити про хоч найменші прояви антисемітизму у публіциста, адже в статті-спогаді «Мої знайомі жиди», яку написав для німецького тижневика «Die Zeit», представники єврейського народу змальовані з глибокою симпатією. Єврейську культуру родинного життя він ставив значно вище від рівня культури селянських та міщанських українських родин, адже йому імпонувала патріархальна ліберальність, на відміну від патріархального авторитаризму в родині українських селян та анархізму з елементами деспотизму в міщанських родинях. «Як корепетитор менше талановитих учнів бачив і розумів я дуже добре, що в жидівській родині, хочаб найбіднішій, усе працювало разом над тим, щоб синові, що ходить до школи улегшити його роботу й мені йти на руку в моїй праці, коли в християнських домах бачив я головно повну байдужість для праці юнака, в разі невдачі цієї праці безглузду суворість, на-

віль жорстокість супроти нього, а дуже часто й намагання можливо багато урвати мені з малого й гірко заробленого гонорару» [4, Ч. 119, с. 5]. Акцент на родинному устрої не був випадковим, адже, як стверджує дослідник психоісторії української літератури Н. Зборовська: «Опонуючи кулішівському образу українського народу як несвідомої «черні», І. Франко створив аристократичну концепцію українського народу як єдиної «многодушної» родини, пробудженої до буття учителем монотеїзму – пророком Мойсеєм» [2, с. 151]. Образ «многодушної» родини (ми вже говорили про згуртованість єврейської спільноти) був притаманний єврейському та українському народам на порубіжжях імперій і провокував, як стверджує Н. Зборовська, механізми розщеплення імперій.

Ще один важливий позитивний аспект єврейського національного характеру, який виокремлює Іван Франко, – це відсутність національного антагонізму: «Жиди-учні не вмішувалися в ці дискусії [українсько-польські – Г. Я.] і трималися збоку від національного антагонізму; тоді не було ще обов'язком також для жидів маніфестувати себе польськими патріотами. Навпаки, деякі з них записувалися на українську мову й літературу» [4, Ч. 118, с. 6].

Отже, публіцист виокремив як негативні, так і позитивні риси ментальності євреїв на рівні їхнього національного характеру, національної свідомості й етнічного підсвідомого з метою творення конструктивного діалогу з українцями, оздоровлення єврейського національного психічного організму та засвоєння деяких позитивних схем їхньої поведінки галичанами.

Особливості єврейського національного характеру, які виокремив Іван Франко, узагальнимо в таблиці «Національна ментальність євреїв»:

Національна ментальність євреїв		
Національний характер	Національна свідомість	Національне (етнічне) підсвідоме
Пристосуванство, зарозумілість, амбіційність.	Релігійно-суспільна зорганізованість, економічна гегемонія, самоствердження через інших народів.	Незідентифікованість, комплекс жертви.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Альтер П. Нація: проблема визначення / Петер Альтер // Націоналізм : [антологія. – 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 273–283.
2. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури : монографія / Ніла Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.
3. Франко І. Жидівська держава. Примітка / Іван Франко // Іван Франко Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. творів у 50 т. / [Упоряд. З.Т. Франко, М.Г. Василевський]. – Львів : Каменяр, 2001. – 434 с. – С. 334.
4. Франко І. Мої знайомі жиди (з рукописної спадщини) / Іван Франко // Діло. – 1936. – Ч. 117. – С. 5–6; Ч. 118. – С. 5–6; Ч. 119. – С. 5–6.
5. Франко І. Семітизм і антисемітизм у Галичині / Іван Франко // В наймах у сусідів. [Збірник праць писаний польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. Том перший. Статті на суспільно-політичні

- теми. (Популяція, Репрезентація, Індемнізація)]. – Львів : Из Загальної Друкарні у Львові, 1914. – С. 115–131.
6. Чигринов В. І. Політична ментальність українського суспільства : Історія і модерн / Василь Іванович Чигринов, Ігор Олексійович Поліщук. – Х. : ХІБМ, 2001. – 202 с. : табл.
 7. [Franko I.]. Lichwa / Iwan Franko // Kurjer Lwowski. – 1893. – № 91. – S. 1.
 8. Franko I. Lichwa w Galicji / Iwan Franko // Kurjer Lwowski. – 1893. – № 103. – S. 1.

THE FEATURES OF JEWISH NATIONAL PSYCHOTYPES (FOR JOURNALISM OF IVAN FRANKO)

Galyna Yatsenko

*Ivan Franko National University of Lviv
Chuprynky Str. 49, 79044, Lviv, Ukraine
e-mail: jacenko-galyna@i.ua*

The article analyzes the elements of the Jewish national psychotypes of journalism Ivan Franko. Considered and singled out both negative and positive features of the mentality of the Jews at their national character, national identity and ethnic unconscious.

Key words: Ivan Franko, journalism, Jews, national consciousness, national psychotypes.

ОСОБЕННОСТИ ЕВРЕЙСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПСИХОТИПА (В ПУБЛИЦИСТИКЕ ИВАНА ФРАНКО)

Галина Яценко

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Генерала Чупрынки, 49, 79044, Львов, Украина
e-mail: jacenko-galyna@i.ua*

В статье проанализированы элементы еврейского национального психотипа сквозь призму публицистики Ивана Франко. Рассмотрены и выделены как негативные, так и положительные черты ментальности евреев на уровне их национального характера, национального сознания и этнического подсознательного.

Ключевые слова: Иван Франко, публицистика, евреи, национальное сознание, национальный психотип.